

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2020, c. 6, s. 2: 731-764

Fıkıh Usûlündeki Nesh Teorisine Göre Kur'an'da Geçen Haber İfadelerinin Neshi

Abrogation of News Expressions Mentioned in the Qur'an According to the Abrogation Theory in Fiqh Methodolgy

Recep ÇETİNTAŞ

Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm
Hukuku Anabilim Dalı, Zonguldak, Türkiye
Associated Professor, Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of
Theology, Department of Islamic Law, Zonguldak, Turkey
recepchetintas2006@yahoo.com.tr

ORCID ID: 0000-0003-0806-9996

DOI: 10.47424/tasavvur.782990

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Eylül / September 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Çetintaş, Recep. "Fıkıh Usûlündeki Nesh Teorisine Göre Kur'an'da Geçen Haber İfadelerinin Neshi". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020): 731-764.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

İslâm'ın ilk dönemlerinden başlayarak âlimler neshin mahiyeti, delilleri ve Kur'an'da geçen emir ve nehiy ifadeleri yanında haber ifadelerinin neshin konusu olup olmayacağı meseleleri üzerinde yoğunlaşarak bir nesh teorisi meydana getirmişlerdir. Bu bağlamda şer'î hüküm içeren haber ifadelerinin emir ve nehiy manasında oldukları için metnin daha sonra gelen şer'î bir delille nesh edilmesi caiz görülmüştür. Haberin ifade ettiği şeye (medlûl) gelince; Allah'ın sıfatları ve kıyametin kopuşu gibi değişmesi mümkün olmayan şeylerden ise, yalana yol açacağı için, bunun nesh edilmesi caiz görülmemiştir. Bu iki konuda âlimler ittifak etmişlerdir. Geçmişte olanları ve gelecekte olacak hâdiseleri bildiren haberin ifade ettiği şeyin neshin konusu olup olmayacağı konusunda ise ihtilafa düşmüşlerdir. Keza vaad ve void bildiren haberler ile ebedilikle kayıtlanan haber ifadelerini neshin caiz olup olmayacağı da tartışma konusu olmuştur. Burada Kur'an'da geçen haber ifadelerinin hangisinin nesh edilmesinin mümkün, hangisinin mümkün olmadığı meselesinin ana hatlarıyla ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Fıkıh Usûlü, Nesh, Haber İfadeleri, Emir, Nehiy, Vaad, void.

Abstract

Starting from the first periods of Islam, scholars have formed a theory of abrogation by focusing on the nature of abrogation, its evidences, and in addition of the abrogation of the command and prohibition in the Qur'an whether news expressions will be the subject of abrogation. In this context, it was accepted permissible to abrogate the text of news expressions with a later Shari'ah evidence, since the news expressions containing provisions mean command and prohibitions. As for what the news expressions' reporting (madlûl); if they are the unchangeable things such as the union of God, attributes of Allah and doomsday break they were not considered permissible, since this would lead to a lie. Scholars allied on these two issues. They disagreed on whether or not what the news expressing what happened in the past and future events would be the subject of abrogation. Likewise, it has been a matter of dispute whether news expressions' reporting promises and threat and news expressions recorded with eternity will be permissible or not. Here, it is aimed

to outline the issue that which one of the news expressions in the Quran can be abrogated and which one of them cannot be abrogated.

Keywords: Fiqh Methodlogy, Abrogation, News Expressions, Command, Prohibition, Promise, threat.

Giriş

Arap dilinde söz, inşâ ve haber olmak üzere iki kısma ayrılır. Söz hâriçte (dış gerçeklikte) bir hüküm ifade etmiyorsa, yani onun için “doğrudur” ya da “yanlıştır” gibi bir hüküm verilemiyorsa, buna inşâ denir. Başka bir ifadeyle, söz söyleyen kimse hakkında “doğru söylüyor” ya da “yalan söylüyor” gibi bir hüküm verilemiyorsa buna inşâ denir. Emir, nehiy, nida, soru, temenni ve dua ifadeleri böyledir.¹ Mesela Kur’an’da geçen “Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin” (el-Bakara 2/43), “Zinaya yaklaşmayın” (el-İsrâ 17/32) ifadeleri birer inşâdır.

Söylenen söz hariçte (dış gerçeklikte) bir hüküm ifade ediyorsa, yani onun için “doğrudur” ya da “yanlıştır” gibi bir hüküm verilebiliyorsa buna da haber denir. Bir başka ifadeyle söz söyleyen kimse hakkında, “doğru söylüyor” ya da “yalan söylüyor” gibi bir hüküm verilebiliyorsa buna haber denir.² Mesela, “Emzirmenin tamamlanmasını isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.” (el-Bakara 2/233) ve “Allah, kâfirler için mü’minler aleyhine aslâ bir yol vermeyecektir.” (en-Nisâ 4/141) ifadeleri emir ve nehiy manası taşıyan birer haberdir. “O halde sizden sabırlı yüz (kişi) bulunursa (onlardan) iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin (kişi) olursa, Allah’ın izniyle (onlardan) iki bin (kişiye) galip gelir” (el-Enfâl 8/66) ifadesi gelecekte olacakları bildiren bir haber (vaad); “(Resûlüm!) Eğer onlar (inkârcılar) seni yalanlıyorsa, “(şunu bil ki) onlardan önce Nuh’un kavmi, Âd, Semûd, İbrâhim’in kavmi, Lût’un kavmi ve Medyen halkı da (peygamberlerini) yalanladılar” (el-Hac 22/42, 43, 44) ifadesi de geçmişte olanları bildiren bir haberdir. Başlıktaki “Kur’an’da Geçen Haber İfadelerinin Neshi” sözüyle Kur’an’da yer alan bu ve benzeri haber ifadeleri kastedilmektedir. Dolayısıyla klasik

¹ Ali Bulut, *Belâgat -Meânî- Beyân- Bedî* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 94.

² Bulut, *Belâgat*, 95.

usulcülerin terminolojisine uyularak çalışmanın genelinde kısaca “haber/haberler” ya da “Haber ifadeleri” terkibi kullanılacaktır.

Neshin mahiyetine gelince, bu konuda fukahânın çoğunluğu ve bazı Eş'ârî usulcüler ile kelâmcı usulcülerin benimsediği iki yaklaşım bulunmaktadır. Fukahânın çoğunluğu ile bazı Eş'ârî usulcüler neshin, hükmün müddetini beyandan ibaret olduğunu kabul ederler. Kelâmcı usulcülerin çoğunluğu ise önce gelen şer'î bir hükmün daha sonra gelen başka şer'î bir delille kaldırılmasına nesh tabir ederler. Debûsî, Serahsî ve Pezdevî gibi fukahâ mesleğine mensup usulcüler fukahânın yaklaşımına açıklık getirerek neshin Allah açısından hükmün müddetini beyan olduğunu fakat kul açısından bakıldığında bundan maksadın önce gelen şer'î bir hükmün daha sonra gelen başka bir delille kaldırılması olduğunu ifade ederler. Bu bakımdan neshin mahiyeti konusunda fukahâ ile kelâmcı usulcüler arasındaki ihtilafın lafzî bir ihtilaf olduğu söylenebilir. Zira her iki mesleğe mensup usulcüler de kul açısından neshin önce gelen hükmün sonra gelen başka şer'î bir delille kaldırılmasından ibaret olduğunda birleşmektedirler. Bu anlayışa sahip olan âlimler Kur'an'da geçen emir ve nehiy sigaları yanında şer'î hüküm içeren haber ifadelerinin sonra gelen başka bir nasla kaldırılabileceği görüşünü benimsemişlerdir. Haber ifadelerinin diğer çeşitlerinin neshi konusunda ise ihtilafa düşmüşlerdir. Bu çalışmada genel anlamda nesh meselesinden ziyade Kur'an-ı Kerim'de geçen haber ifadelerinin nesh edilmesiyle ilgili âlimlerin görüşleri ve gerekçeleri bir makalenin hacmi ölçüsünde ele alınmaya çalışılmıştır.

I. Haber ve Nesh Terimlerinin Kavramsal Analizi

1. Haber

Sözlükte “bir nesneyi gereği gibi bilmek, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak, tanımak, tecrübe etmek, imtihan etmek, sınamak” manalarındaki “hubr/hibre” kökünden türeme bir isim olan haber, “bilgi, mesaj, havadis, yazıyla veya dille nakledilen veya söylenen şey; doğru veya yalana ihtimali olan söz” gibi anlamlara gelir.³ Bir usûl terimi olarak haber farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bazı usulcülere göre “doğrudur” ya da “yalandır” denilmesi

³ İbrahim Mustafa ve dğr., *el-Mu'cemü'l-vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1417/1996), 2/889, 1: 214-215.

mümkün olan ya da tasdik ve tekzibe ihtimali bulunan sözü ifade eder.⁴ Ancak Allah ve Resûlünden sâdır olan haber için “yalandır” denilmesi ya da onun tekzib edilmesi mümkün olmadığından bu tanımlar isabetli değildir.⁵ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1039) başta olmak üzere birçok usulcünün tercih ettiği tanıma göre haber; “Kendi başına, nefiy ve ispat yönünden bir şeyin başka bir şeye nispet edilmesini ifade eden sözdür.”⁶ Müteahhirînden bazılarının tercih ettiği tanıma göre haber; “Hakkında sükut edilmesi uygun olan hâricî bir isnatla birinin diğerine nispet edilmesine hükmedilen iki yargıdan oluşan sözdür.”⁷ Abdülazîz el-Buhârî'nin (ö. 730/1330) ifadelerinden bu tanıma tercih ettiği anlaşılıyor. İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) tercih ettiği tanıma göre haber; “Hakkında haricî (kelâm-ı nefsi olmayan) bir isnadın varlığına hükmedilen sözdür.”⁸ Haberi “Geçmişte meydana gelen veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz”⁹ şeklinde tanımlamak da mümkündür.

2. Nesh

2.1. Neshin Sözlük Anlamı

Nesh kelimesi sözlükte “kopyasını çıkarmak; bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek, yer değiştirmek; bir şeyi ortadan kaldırmak, iptal etmek, sil-

⁴ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, thk. Halil Muhyiddiddin el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), II: 75; İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî, *el-Bürhân fi usûli'l-fikh*, nşr. Salâh b. Muhammed b. Uveydah (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), I: 215; Ebü'l-Feth Alâüddîn el-Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, thk. Muhammed Zeki Abdülber (Kahire: Mektebetü'd-Dâri't-Türâs, 1413/1992), I: 370; Muhammed b. Ali et- Tehânevî, *Mevsûâtü Keşşâf istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), I: 736.

⁵ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* (Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî), ts., II: 360.

⁶ Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, II: 75; Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, I: 370.

⁷ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, II: 360.

⁸ Ebü'l-Kâsım Şemsüddin b. Abdurrahman el- İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasar Şerhu Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Muzaffer Bekâ (es-Suûdiyye: Dâru'l-Medenî, 1406/1986), I: 623.

⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Haber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), XIV, 346.

mek, bozmak, yok etmek, gidermek”¹⁰ gibi birçok anlama gelir. Âlimler bu mânalardan sadece ikisinin, neshin terim anlamına esas teşkil edebileceğini söylemişlerdir. Bunlardan birincisi; ortadan kaldırmak, yok etmek, silmek ve gidermektir. Örneğin, “neseha’s-şeybü eş-şebâbe/ihtiyarlık gençliği yok etti” ve “nesehati’r-rîhu âsâra’l-kadem/rüzgâr ayak izlerini sildi, yok etti” sözlerinde kelime birinci anlamda kullanılmıştır. İkincisi, bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek ve yerini değiştirmektir. Arapların, “nesahati’n-nahlü el-asel/arı kovandaki balı başka bir yere nakletti” ifadesi ile ruh göçüne inananların “tenâseha’l-ervâh/ruhlar bir bedenden diğerine göç edip yer değiştirdi” ifadesinde kelime ikinci anlamda kullanılmıştır.¹¹

Nesh kelimesinin bu iki anlamda kullanıldığı konusunda âlimler ittifak ederken kelimenin her iki anlamda hakikat mi yoksa bunlardan birinde hakikat diğerinde mecaz olarak mı kullanıldığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Âlimlerin cumhuruna göre nesh, ref’ ve izâle (ortadan kaldırma ve yok etme) anlamında hakikat; nakil ve yer değiştirme anlamında ise mecaz olarak kullanılmıştır.¹² Şâfiî usulcülerden Kaffâl eş-Şâşî’ye (ö. 365/976) göre nakil ve yer değiştirme anlamında hakikat, ref’ ve izâle anlamında mecaz olarak kullanılmıştır.¹³ Bâkılânî (ö. 403/1013) ile aralarında Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) de

¹⁰ Cemaleddin b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Dâru Sâdır, 1414/1994), III: 61; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris er-Râzî, *Mu’cemü mekâyîsi’l-lüğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1399/1979), V: 424-425.

¹¹ Ebû Zeyd Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmü’l-edille fi usûli’l-fıkh*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1427/2007), 228; Basrî, *el-Mu’temed*, I: 364; Ebü’l-Usr Ali b. Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, Abdülazîz el-Buhârî’nin, *Keşfü’l-esrâr* adlı eseri içindedir (Kahire: Dâru’l-Kitâbî’l-İslâmî, ts.), III: 154-155; Seyfüddin Ebü’l-Hasen Ali b. Ebû Ali el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*, nşr. İbrahim el-Acûz (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1425/2005), III: 96; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III: 154-155; Vehbe Zühaylî, *el-Vecîz fi usûli’l-fıkhî’l-İslâmî* (Dimeşk: Dâru’l-Hayr, 1426/2006), II: 225-226.

¹² Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, 228; Basrî, *el-Mu’temed*, I: 364; Zühaylî, *el-Vecîz*, II: 225-226; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşâdü’l-fuhûl ilâ tahkiki ilmi’l-usûl*, nşr. Ebû Mus’ab Muhammed Sa’id el-Bedrî (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, 1413/1992), 311.

¹³ Âmidî, *el-İhkâm*, III: 96; Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, 311.

bulduğu taraftarları ise neshin ref' ile nakil arasında müşterek olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹⁴

2.2. Neshin Terim Anlamı

Hanefî usulcülerden Cessâs (ö. 370/981) neshi, “Bizim zan ve takdirimize göre devam etmesi mümkün olan hükmün müddetini beyan etmektir”¹⁵ şeklinde tanımlamıştır. Fukahânın çoğunluğu ile birçok Eş'arî usulcüye göre de nesh hükmün müddetini beyan etmektir.¹⁶ Bu bakış açısına göre, Allah'ın ilminde belli olan, fakat bizim açımızdan bilinmeyen süre, nesh ile açıklığa kavuşmuş ve önceki hükmün sürekli olarak konulmayıp geçici bir süre için konulduğu anlaşılmış olmaktadır. Cessâs'tan sonraki Hanefîler bu beyanın bizim açımızdan mı, yoksa Allah açısından mı olduğu konusunda farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Debûsî (ö. 430/1039), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî'ye (ö. 483/1090 (?)) göre, Şâri' açısından bakıldığında nesh, sırf Allah katında mâlum olan mutlak hükmün müddetini beyandır. Bizim açımızdan ise Kelâmcı usulcülerin de belirttiği gibi bu hükmün başka bir hükümle değiştirilmesidir. Bu görüşü izah için onlar katl (öldürme) örneğini verirler. Şöyle ki, Allah açısından bakıldığında öldürme, sırf ecelin bittiğini beyan anlamına gelir. Zira öldürülen kişi kendisi için belirlenen eceli ile ölmüştür. Öldüren açısından bakıldığında ise kâtil bir kimsenin hayatına son verdiğinden bir

¹⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, nşr. Nâcî es-Süveyd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1429/2008), I: 153; Âmidî, *el-İlhkâm*, III: 96; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 311.

¹⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el- Cessâs, *el-Fusûl fî'l-usûl*, thk. Acil Câsim eş-Neşmî (Kuveyt: Dâru't-Türâsî'l-İslâmî, 1414/1994), II: 199.

¹⁶ Ebû İshâk el-İsferâyînî, Cüveynî, Beydâvî ve Karâfî gibi Eş'arî usulcüler neshi, mensûh olan hükmün müddetinin sona erdiğinin beyanı şeklinde tanımlamaktadırlar. Bk. Cüveynî, *el-Bürhân fî usûli'l-fikh*, II: 247, 249; İmâmü'l-Harameyn Ebû'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî, *et-Telhîs fî usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasen İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 328; Şihâbüddin Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *Nefâisü'l-usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1416/1995), VI: 2073; Cemâlüddin Ebû Muhammed Abdürrahîm el-İsnevî, *Nihâyetü's-sûl şerhu Minhâci'l-vüsûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 244; Ünal Yerlikaya, “Fıkıh Usûlünde Neshin İmkânı Sorununun Husn-Kubh Problemiyle İlişkilendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2012/2), 94.

ortadan kaldırma ve tebdîl söz konusudur. Bu yüzden de onun bu fiili kısası gerektirir.¹⁷

Kâdı Abdülcebbar (ö. 415/1025), Bakillânî, Şîrâzî (ö. 476/1083), Gazzâlî, İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181), Âmidî (ö. 631/1233) ve Sayrafi (ö. 678/1279) gibi mütekelliminden birçok usulcü neshi terim olarak "Önceki hitapla sabit olan hükmün kaldırılmasına delâlet eden hitap olup bu hitap olmasaydı (önceki hüküm) kalmaya devam edecekti."¹⁸ şeklinde tanımlamışlardır. Bunlar "hükmün kaldırılmasına delâlet eden" ifadesini, neshin emir, nehiy ve haberle sabit olan hükmün bütün nevilerini içine alması için; "Bu hitap olmasaydı (önceki hüküm) kalmaya devam edecekti" ifadesini de neshin hakikatinin ref' ve izâle olduğunu vurgulamak için zikrettiklerini söylemişlerdir.¹⁹ İbn Hâcib'in eliyle en mükemmel şekline kavuşan²⁰ "Şer'î hükmün sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasıdır"²¹ biçimindeki tanım usulcüler arasında daha ziyade meşhur olmuştur.²²

¹⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 229; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, III: 156; Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1404/1984), II: 54; Ayrıca bk. Şükrü Selim Has, "Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2006/2): 548.

¹⁸ Ebü İshak İbrahim eş-Şîrâzî, *el-Lüma' fî usûli'l-fıkh*, thk. Muhyiddin Mastû (Dîmeşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, ts.), 119; Cüveynî, *et-Telhîs fî usûli'l-fıkh*, 329; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I: 153; Ebü'l-Vefâ Ali b. Muhammed b. Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fıkh*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), I: 212.

¹⁹ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 312.

²⁰ Abdülalî Muhammed b. Nizamüddin el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahmût bi şerhi Müsellemi's-sübût*, nşr. Abdullah Mahmud Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), II: 62.

²¹ Ebü Amr Cemâlüddin İbn Hâcib, *Muhtasarü Müntehe's-sül (su'âl) ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, thk. Nezir Hammâd, (Beyrut: Dâru İbn Hazım, 1427/2006, 971; İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasar*, II: 489; Ebü'l-Fazl Adudüddin el-Îcî, *Muhtasarü'l-münthe'el-usûlî li İbni'l-Hâcib el-Mâlikî (Sa'düddin et-Taftazânî'nin Hâşiyesi içerisinde)*, thk. Muhammed Hasen İsmâil eş-Şâfiî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), III: 205; Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1413/1993), III: 101; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 313.

²² Zühaylî, *el-Vecîz*, II: 226; Ahmet Ekşi, "Cessâs ve Serahsî'de Mütekellimîn Metoduna Dair İzler Bağlamında Neshin Aklî Delilleri (Nesih-Bedâ Ayrımı)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 33(2019): 43; Abdurrahman Çetin, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 32(2006): 579.

Yapılan nesh tanımlarını “hükümün müddetini beyan” ve “sübutundan sonra hükümün kaldırılması” şeklinde ikiye indirgemek mümkündür. Fıkıh usûlü literatüründe birinci tanımlı benimseyen Hanefîlerin görüşü kısaca beyan, ikinci tanımlı benimseyen mütekellimîn usulcülerin görüşü de ref’ olarak isimlendirilmiştir.²³

II. Kur’an’da Geçen Haber İfadelerinde Nesh

Âlimler, Kur’an-ı Kerim’de geçen haber ifadelerini, neshi kabul edip etmemesi açısından kısımlara ayırarak ele aldıklarından burada da aynı yöntem uyulacaktır.

1. Haber İfadelerini Neshin Mahiyeti

Haberin nesh edilmesinden maksat onun tilâvetinin (metninin) ve ifade ettiği şeyin (medlûl) nesh edilmesidir. Dolayısıyla konu bu iki bağlamda ele alınacaktır.

1.1. Haber İfadelerinin Metnini (Tilâvet) Nesh

Gerek “Falan mü’mindir” sözü gibi değişmesi mümkün olan gerek “Allah vardır” sözü gibi değişmesi mümkün olmayan şeyleri bildiren haberin metnini neshin caiz olduğu konusunda âlimler arasında ihtilaf bilinmemektedir.²⁴ Cessâs’a göre Allah ve Resûlünden sâdır olan haber iki özelliği bir arada barındırır: Birinci özellik, haberin ifade ettiği şeye (medlûl), Şâri’in haber verdiği şekilde inanarak amel edilmesidir. Bunun nesh edilmesi ve değiştirilmesi caiz olmadığı gibi aksiyle amel edilmesi de caiz değildir. İkinci özellik, haberin ezberlenmesi ve tilâvetidir. Bu tilâvet, terk edilmesi istenerek nesh edilmesi caiz olan ve çağların geçmesiyle silinip unutulacak şeylerdendir. Bindiği üzere Hz. İbrahim ve peygamberlerden birçoğuna gönderilen sayfeler gibi Allah’ın önceki kitaplarının metni nesh edilmiş ve neticede hiç kimse on-

²³ Has, “Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2006/2): 547.

²⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, II: 206-207; Basrî, *el-Mutemed*, I: 389; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II: 59; Âmidî, *el-İhkâm*, III: 130; İsnvî, *Nihâyetü’s-sûl şerhu Minhâci’l-vüsûl*, 242; Ebû Abdullah Bedreddin b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît fi usûli’l-fikh* (Dâru’l-Kütübî, 1994), V: 244; Ebû’l-Münzir Mahmud b. Muhammed el-Minyâvî, *eş-Şerhu’l-kebîr li Muhtasari’l-usûl min ilmi’l-usûl* (Mısır, 2011), 340.

ları tilâvet edip ezberlemez olmuştur.²⁵ Dolayısıyla haberin nesh edilmesinden maksat haber verilen şey (haberın medlûlü) değil, haberın metnidir. Bu metnin nesh edilmesi caizdir.²⁶ Ebü'l-Hüseyn el-Basrî de bu görüşü benimsemiştir.²⁷ Serahsî'ye göre de haberın neshinden maksat haberın tilâveti olup önceki ilâhî kitaplarda olduğu gibi izleri belirsiz olacak ve insanların kalplerinde muhafazası kalmayacak şekilde haberın tilâvetinin terk edilmesi emredilerek nesh edilmesi caizdir.²⁸

Üsmendî (ö. 552/1157 (?)) haberın neshini iki kısma ayırarak keyfiyetini şöyle açıklamıştır: Haberın neshinin birincisi, haberın tilâvetinin nesh edilmesi, diğeri de haberın kendisinin nesh edilmesidir. Haberın tilâvetinin nesh edilmesine Tevrat'taki haberlerin metninin nesh edilmesi örnek verilebilir. Haberın kendisinin nesh edilmesine gelince, bu da iki şekilde olur: Birincisi, Allah'ın bir şeyi haber kipiyle emredip sonra ondan nehyetmesi yahut bize onun çirkin (kabîh) olduğunu göstermesi şeklinde olur. İkincisi, bir şeyin haber kipiyle ispatını emredip sonra yine haber kipiyle onun nefyedilmesini emretmesi şeklinde olur. Birincisinin nesh edilmesi mümkündür. Bu, gerek ibadetlerde olduğu gibi kendisinde değişiklik yapılması caiz olan şeylerden olsun gerek zâtî sıfatları haber verme gibi kendisinde değişiklik yapmak caiz olmayan şeylerden olsun fark etmez. Bunun delili, bildirilen şey belli bir halde sabit kalmakla birlikte ondan haber vermeye mefsetet ilişmesinin mümkün oluşudur. Cünübün ve hayızlı kadının Kur'an okumaktan nehyedilmesi caiz olduğu gibi haber verilen bu hükmün nehyedilmesi de caizdir. İkincisine gelince; haberın ifade ettiği şey, kendisinde değişiklik yapmak mümkün olan şeylerden ise onun nesh edilmesi caizdir. Değişiklik yapmak caiz olmayan şeylerden ise onun nesh edilmesi caiz değildir. Mesela, Allah, bize, kendisinin "âlim ve kâdir" olduğunu haber vermemizi emrettikten sonra "âlim ve kâdir" olmadığını haber vermemizi emredecek olsa bu, aslâ caiz değildir. Çünkü bunun söylenmesi, sırf yalana yol açar. Diğeri haccın vacip olduğunu bildiren haber ifadesidir. Bunun nesh edilmesi caizdir. Çünkü haccı emrin nesh edilmesi mümkündür. Keza bunu haber veren ifadeyi de nesh etmek caizdir. Bu-

²⁵ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, II: 205.

²⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, II: 206-207.

²⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, I: 389.

²⁸ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II: 59.

rada birleştirici unsur, haccın bir maslâhat olmaktan çıkıp mefsedete dönüşmesidir. İşte bu özellik haber ifadelerinde de mevcuttur. Bu bağlamda emir cümlesinin nesh edilmesinin “bedâ”ya²⁹ izin verdiği söylenebilir. Fakat dinde “bedâ”ya izin yoktur. Çünkü nehy, emrin, nehyin ihtiva etmediği şeyi ihtiva ettiğini gösterir. Haber de böyledir. Zira ikinci haber, birinci haberin diğer haberin ihtiva ettiğinden başka bir şeyi ihtiva ettiğini göstermektedir. Bunun caiz olmadığını söyleyenler; “Allah, Âd kavmini helak etmiştir” deyip ardından “onları helak edecektir” dediği zaman bunun bir çelişki olacağını söylemişlerdir. Bu doğrudur, çünkü Allah’ın Âd kavmini helak etmesi devamlı olmayan ve tekrarlanmayan, aksine bir defada olup biten şeylerdendir. Burada ispat ve nefy tek bir şeyi içermektedir. Dolayısıyla bu ifade tezat teşkil eder. Fakat bahsettiğimiz mesele böyle değildir. Çünkü bir şeyi haber vermekle ilgili açıklamada tekrar ve peş peşe gelme sabittir. Ve bu, gelecekte değişiklik yapılmasını kabul eder.³⁰

Şâfiî usulcülere göre de haberin ya lafzı ya da medlûlü nesh edilir. Birinci durumda ya haberin metni nesh edilir ya da daha önce bir şeyi haber vermekle mükellefiyetimiz, onun zıddını haber vermemiz istenerek nesh edilir. Bu durumda öncekini haber verme teklifimiz ortadan kaldırılmış olur. Her iki durum da Kur’an âyetlerinin nesh edilmesinin mümkün olduğu görüşünü benimseyenler arasında ihtilafsız olarak caizdir. Metni nesh edilen bu haber ister geçmişle ilgili ister gelecekte olacaklarla ilgili olsun değişmesi mümkün bulunan şeyler hakkında ise onun neshinin caiz olduğu konusunda ihtilaf

²⁹ Sözlükte bedâ; kapalı bir şeyin açığa çıkması, zihinde bir görüş ve düşüncenin belirmesi, gizli olanın görünmesi anlamlarına gelir. Bir terim olarak bedâ ise, bir kimsenin önceden bilmediği bir şeyin daha sonra ortaya çıkması, farkına varmasıdır. Diğer bir tanıma göre bedâ "Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi" anlamını ifade eder. Şehristânî'ye göre ise bedâ, Allah'ın bildiği şeyin tersinin ortaya çıkmasıdır. Bu şekilde bedâ Allah hakkında tasavvur edilemez. Has, “Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2006/2): 554; Ahmed Ekşi, "Cessâs ve Serahsî'de Müttekellimîn Metoduna Dair İzler Bağlamında Neshin Aklî Delilleri (Nesih-Bedâ Ayrımı)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 33 (2019): 47.

³⁰ Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, 332-333; Muhammed b. Hamza b. Şemseddin Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi' fi usûli's-şerâi'*, thk. Muhammed Hasen İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006), II: 153.

bilinmemektedir.³¹ Mesela “Âdemoğlunun iki vâdi dolusu altını olsa bir üçüncüsünü ister”³² ifadesi bir haber olup Zerkeşî’ye (ö. 794/1392) göre bunun metni nesh edilmiştir.³³

Allah’ın varlığını ve âlemin hâdis olduğunu yahut bir kimsenin mü’min ya da kâfir olduğunu haber vermek gibi, manası değişmeyecek şeyleri haber vermekle mükellefiyetimizin, zıddını haber vermemiz istenerek nesh edilmesine gelince, bu da caizdir.³⁴ İbn Hâcib ile öğrencisi İsfâhânî (ö. 749/1349) de bu görüşü tercih etmişlerdir.³⁵ Zira neshi kabul edenlere göre bir şeyi haber vermekle mükellef kılma nesh edilebilir. Bu, emir ifadesinin neshi kabilindedir. Bu konuda haber verilenin değişecek şeylerden olmasıyla değişmeyecek şeylerden olması eşittir. Dolayısıyla bir kimsenin ayakta olmadığını söyleyerek onun ayakta oluşunu haber vermeyi nesh etmenin caiz olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Çünkü bir kimse bir vakitte ayakta olup başka bir vakitte ayakta olmayabilir. Bu iki hususun anlamında bir şeyin tilâveti ile amel etmenin neshi veya zıddını okumakla emrin neshi söz konusudur. Yalanın nâkısı ve aklen çirkin olduğunda ittifak bulunduğundan bunun imkânsız sayılması gerektiği söylenebilir. Fakat kişi bununla mükellef kılındığı zaman caiz olur ve artık çirkin olmaz. Çünkü din gelmeden önce güzellik ve çirkinlik yoktur. Dolayısıyla bu şer’an istendiği zaman, çirkin olan bu açıdan güzel olur. Mesela bir kimse küfür sözünü söylemeye zorlansa, onu söylediğinde günahkâr olmaz. Zira Allah, “Kalbi imanla dolu olduğu halde küfre zorlanan müstesna” (en-Nahl 106) buyurmuştur.³⁶ Keza bir zâlim, bir kişiden emanet malı talep etse, onun bunu inkâr ederek yalan söylemesi ve mümkün oldukça gizlemesi caizdir. Hatta ihtilafsız olarak böyle yapması vaciptir. Fakat sahih görüşte yemininden dolayı kefareti vermesi gerekir. Çünkü yalan söylemektedir, kefaretin illeti de yalan söylemektir. Bu örnekler “hükümün zıddını haber vermek suretiyle nesh edilmesi caizdir” sözünü ispat eder.³⁷

³¹ Âmidî, *el-İhkâm*, III: 130; İsnævî, *Nihâyetü’s-sül*, 242; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, V: 244.

³² Müslim, “Zekât”, 116, 119; Tirmizî, “Menâkıb”, 32; Ahmed, *Müsned*, V:117.

³³ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, V: 244.

³⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, III: 130-131; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, V: 244.

³⁵ İsfahânî, *Beyânü’l-Muhtasar*, II: 532-533.

³⁶ Şemseddin Muhammed b. Abdüdüim el-Birmâvî, *el-Fevâidü’s-seniyye fî şerhi’l-Elfiye*, thk. Abdullah Ramazan Musa (Cize: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1436/2015, IV: 367.

³⁷ Birmâvî, *el-Fevâidü’s-seniyye fî şerhi’l-Elfiye*, IV: 367.

Molla Fenârî (ö. 834/1431) haber vermekle mükellefiyetin, zıddının haber verilmesi istenerek nesh edilmesi, Peygamber'e güveni ortadan kaldıracığı için O'nun hakkında caiz olmayacağını fakat başkaları hakkında caiz olacağını söylemiştir.³⁸ Peygamber'in sıdk ve tebliğ sıfatı açısından nesh konusunda en makul yaklaşımın bu olduğu görülmektedir. Çünkü Peygamber'in Allah'tan aldığı bilgileri eksiksiz olarak aktarması ve tebliğ ettiği şeyler arasında çelişki bulunmaması gerekir.

1.2. Haberin Medlûlünü Nesh

Haberin medlûlünden maksat, haberin ifade ettiği şey ve sonucudur. Âlimler bunu da kısımlara ayırmışlardır.

1.2.1. Değişmesi Mümkün Olmayan Şeyleri İfade Eden Haberi Nesh

Haberin ifade ettiği şey, Allah'ın birliği ve Allah'ın sıfatlarıyla önceki peygamberler ve ümmetlerinin haberleri, Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkışı ve güneşin batıdan doğuşu gibi yalnızca tek bir tarzda meydana gelerek değişmesi mümkün olmayan şeyler ise sırf yalana yol açacağı için, ittifakla bunun nesh edilmesi caiz değildir.³⁹ Çünkü Allah, isimleri ve sıfatları ile bâkîdir ve bâkî kalacaktır. Allah'ın sıfatlarında aslâ neshe ihtimal yoktur.⁴⁰ Hüküm ifade etmeyen bu tarz haberlerde neshi caiz gördüğümüzde, iki haberden birini yalanlamış oluruz.⁴¹ Cessâs, Allah ve Resûlünden sâdır olan haberin ifade ettiği şeyin, haber verilenin zıddına inanmamız istenerek nesh edilmesinin caiz olmayacağını, çünkü bunların hiçbir zaman değiştirilmelerinin mümkün olma-

³⁸ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi'*, II: 153.

³⁹ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III: 163; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, V: 244-245; Leknevî, *Fevâtilihü'r-rahâmût*, II: 89.

⁴⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, I: 389-390; Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin, *el-Udde fî usûli'l-fıkh*, thk. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mübârekî (Riyâd, 1411/1990), III: 826; Şîrâzî, *el-Lüma'*, ts.), 122-123; Ebû Bekir Ahmed Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Garâzî (es-Suûdiyye: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1421/2001), I: 255-256; Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille fî'l-usûl*, thk. Muhammed Hasen İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1999), I: 423; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III: 163.

⁴¹ Şîrâzî, *el-Lüma'*, 122-123; Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *el-İşâratü fî usuli'l-fıkh*, thk. Muhammed Hasen İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 69; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II: 59.

dığını söylemiştir. Bu haberler, tevhid ve peygamberleri tasdik gibi itikadî hususlarla ilgili haberlerdir. Allah ve Resûlünün “bu haberime şu zamana kadar bu şekilde inanın, bu zaman geçince zıddına inanın” demesi caiz değildir. Aynı şekilde “şu vakte kadar Allah’ın birliğine ve peygamberlerin doğru söylediğine inanın, bu vakit geçince onun zıddına inanın” demesi de caiz değildir. Buna göre aklen tek bir halde olması gereken ve değişmesi mümkün olmayan tevhid, adalet ve peygamberleri tasdik etmeye inanılmasını emreden haberlerin ifade ettikleri şeyin nesh edilmesi mümkün değildir. Bu haberlerin manalarında neshin caiz olduğunu söyleyen kimse Allah’ı bilgisizlik ve önceden bilmediği bir şeyin daha sonra ortaya çıkması anlamına gelen “bedâ” ile itham etmiş olur.⁴² Bâcî’ye (ö. 474/1081) göre de bu konuda sahih olan görüş haberin medlûlünün nesh edilmesinin caiz olmayacağı görüşüdür. Çünkü bu, bir nesih değil, yalan olur. Âlimlerin cumhuru da bu görüştedir.⁴³

Serahsî’ye göre de Allah’ın isim ve sıfatlarıyla ilgili haberlerin ifade ettiği şeyin nesh edilmesi asla mümkün değildir. Zira Allah’a, kitaplarına ve peygamberlerine inanmayı emretmenin, nass yoluyla belirli bir zamanla sınırlandırılmaya ihtimali yoktur. Bunların daha sonra meşru olmaktan çıkması da mümkün değildir.⁴⁴ Serahsî, haberi geçmişte mevcut olan şeyleri bildiren haber, şimdiki halde mevcut bulunan şeyleri bildiren haber ve kıyametin kopuşu gibi gelecekte meydana gelecek şeyleri bildiren haber olmak üzere üç kısma ayırır ve bunların bir sınırla kayıtlanma ihtimali bulunmadığı gibi mevcut olmama ihtimali de bulunmadığından nesh edilmelerinin mümkün olmadığını belirtir. Ona göre bu haberlerin herhangi birinde neshin caiz olduğunu söylemek, haber verenin yalan söylemesinin ve yanılmasının caiz olduğunu söylemekle eşittir. Bu da neshin aslı konusunda Yahudîlerin söyledikleri bedâ ve bilgisizlik anlamına gelir.⁴⁵ İbn Emîru Hâc (ö. 879/1474) haberin medlûlünü neshi iki kısımda formüle etmiştir: Birincisi yalan söylemesi ve vaadinden cayması caiz olmayan Şâri’ açısından neshi yalan ve sözünden cayma sonucu doğuruyorsa bu haberin medlûlünün nesh edilmesi caiz değildir. Bu nevi haberler aklın cevazını kabul etmediği haberler kapsamına girer. İkincisi, nesh

⁴² Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, II: 206-207.

⁴³ Bâcî, *el-İşâratü fi usûli’l-fıkh*, 69.

⁴⁴ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II: 59; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III: 163.

⁴⁵ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II: 59; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III: 163.

edilmesi yalan ve sözünden cayma sonucunu doğurmuyorsa o takdirde bu söz, haber sayılmaz ve nesh edilmesi caiz olur.⁴⁶

Âmidî, Safiyyüddin el-Hindî (ö. 7155/1315) ve Birmâvî (ö. 831/1428) de haberin medlûlü Allah'ın sıfatları, peygamberlerin mevcudiyeti ve geçmiş milletlerin haberleri, kıyamet haberleri ve alametleri gibi değişmeyecek şeylerden ise icmâ ile bu haberlerin delâletlerinde neshin caiz olmadığını söylemişlerdir.⁴⁷ Hanbelî usulcüler de bu görüşü benimsemişlerdir.⁴⁸

1.2.2. Değişmesi Mümkün Olan Şeyleri Bildiren Haberi Nesh

Gerek geçmişte olanları gerek gelecekte olacakları bildirsın gerek şer'î bir hüküm olsun haberin medlûlü, bildirilen tarzdan başka şekilde meydana gelerek değişmesi mümkün olan şeylerden ise bunun nesh edilmesinin caiz olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır.⁴⁹ Bir görüşe göre haber, bir kimsenin mü'min veya kâfir olduğunu haber vermek gibi değişmesi ve haber verildiği tarzdan başka şekilde meydana gelmesi mümkün olan şeylerden ise bu haberin nesh edilmesi caizdir.⁵⁰ Mutezileden Ebû Abdullah el-Basrî (ö. 369/979-80), Kadı Abdülcebbar ve Ebü'l-Hüseyn el-Basrî ile Sünnî ekollerden Kadı Ebû Ya'lâ (ö. 458/1066), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve Âmidî bu görüşü tercih etmişlerdir.⁵¹ İbn Berhan (ö. 518/1124) bu görüşü

⁴⁶ Ebû Abdullah Şemseddin İbn Emîru Hac, *et-Takrîr ve't-tahbîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983, III: 54-55.

⁴⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, III: 131; Safiyyüddin Muhammed b. Abdürrahîm el-Urmevî el-Hindî, *Nihâyetü'l-ousûl fî dirâyeti'l-usûl*, thk. Sâlih b. Süleyman Yusuf (Riyâd: Mektebetü'-Ticâriyye, 1416/1996), VI: 2317; Birmâvî, *el-Fevâidü's-seniyye*, IV: 368.

⁴⁸ İbn Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, III: 347-348; Alâüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fikh*, thk. Abdurrahman b. Abdillâh el-Cübreyn (Riyad: Mektebetü'-Rüşd, 1421/2000), VI: 3010; Takıyyüddin Ebü'l-Bekâ Muhammed İbnü'n-Neccâr, *Muhtasaru't-Tahrîr Şerhu Kevebi'l-münîr*, thk. Muhammed Zuhaylî ve Nezih Hammad, (Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1997), III: 543.

⁴⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, III: 131; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, V: 245.

⁵⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, III: 131; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, V: 245; Birmâvî, *el-Fevâidü's-seniyye*, IV: 368.

⁵¹ Muhammed b. Muhammed İbn Müflih, *Usûlü'l-fikh*, thk. Fahd b. Muhammed es-Sedeihân (Mektebetü'l-Ubeykân, 1420/1999), III: 1131.

usulcülerin çoğunluğuna nispet etmiştir.⁵² Zira bir kimsenin mü'min olduğunu haber verip daha sonra onun kâfir olduğunu söylemek mümkündür.⁵³ Bu haberin medlûlünün nesh edilmesi haber konusunda yalana sebebiyet vermez. Mükellefin ibadet konusundaki hükmünün zamandan zamana değişmesi caiz olduğu gibi bu haberin sıfatının bir halden başka bir hale dönüşmesi de caizdir.⁵⁴

Ali el-Cübbâi (ö. 303/916) ve oğlu Ebû Hâşim (ö. 321/933), Ebû İshak el-Mervezî (ö. 340/951), Bâkılânî, Abdülvehhâb el-Bağdâdî (ö. 422/1031), Sem'ânî (ö. 489/1096), Sayrafî ve İbn Hâcib bu tarz haberi neshin caiz olmadığı görüşünü benimsemiştir.⁵⁵ Bunlara göre haberin ortaya koyduğu sonuç (medlûl) "Allah vardır" ve "âlem hâdistir" sözü gibi değişmeyecek şeylerden ise bunun nesh edilmesi imkânsızdır. Haberin ortaya koyduğu sonuç, "Falan mümindir" veya "Falan kâfirdir" gibi gelecekte değişecek şeylerden ise tercih olunan görüşe göre bunun nesh edilmesi de imkânsızdır.⁵⁶ Geç dönem Hanefîlerden Abdülalî el-Leknevî (ö. 1225/1810) gelecekte değişecek şeyleri neshin caiz olmadığı görüşünü cumhura nispet ederek kendisi de bu görüşü tercih etmiştir.⁵⁷ Hanbelî usulcülere göre de haberin manası, değişecek şeylerden ise en doğru görüşe göre bunun nesh edilmesi caiz değildir. Çünkü bu yalana yol açar.⁵⁸ Allah'ın ilminin ezeli ve ebedi kuşatması ve O'nun sözlerinde ve kanunlarında değişiklik bulunmaması bakımından bu konuda en isabetli yaklaşımın bu görüş olduğunu söylemek mümkündür.

2. Geçmişe ve Geleceğe İlişkin Haberlerin Neshi

Bazı âlimler hem geçmişe hem de geleceğe ilişkin haberlerin nesh edilmesini caiz görmüşlerdir.⁵⁹ Mesela, Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'ye göre hem gelecek

⁵² Âmidî, *el-İhkâm*, III: 131; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, V: 245; Birmâvî, *el-Fevâidü's-seniyye*, IV: 368.

⁵³ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III: 825-826.

⁵⁴ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III: 826.

⁵⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, III: 131; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, V: 245; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, II: 89.

⁵⁶ İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasar Şerhu Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, II, 532-533, 535.

⁵⁷ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, II: 89.

⁵⁸ İbn Akil, *el-Vâzih fî usûli'l-fıkh*, III: 347-348; Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr*, VI: 3010; İbnü'n-Neccâr, *Muhtasarü't-Tahrîr Şerhu Kevebi'l-münîr*, III: 543.

⁵⁹ Bk. Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, I: 424; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, II: 89.

te olacakları bildiren hem de geçmişte meydana gelen şeyleri bildiren haberlerin nesh edilmesi caizdir. Gelecekte bilgi veren haberler, Allah'ın bize, âsilelere ebedî olarak azab edeceğini bildirmesi gibi haberlerdir. Allah'ın gelecekte "ebedîlikle" bin seneyi murad ettiğini haber vermesi mümkündür. Allah bunu özellikle hitap esnasında bize bildirebilir. Allah'ın, Nûh'a bin sene ömür verdiğini haber verip gelecekte bize bunun bir kısmını kastettiğini hissettirmesi gibi geçmişten bilgi veren haberlerde de nesh caizdir.⁶⁰

Cumhura göre ise gerek geçmişte gerekse gelecekteki şeyleri bildiren haberin ifade ettiği şeyi nesh asla caiz değildir.⁶¹ Zira geçmişte mevcut olanları bildiren haberin ifade ettiği şeyin nesh edilmesi sırf yalana yol açar. Bu ise hikmet sahibi olan yaratıcı açısından caiz değildir. Bu sebeple bu habere nesh tesir etmez. Gelecekte olacak şeyler hakkındaki haberi nesh de aynı şekilde yalana yol açar. Çünkü geçmişe ilişkin haberi nesh etmek, Allah'ın "Nuh'un kavmi peygamberleri yalanladılar" (eş-Şuarâ 105) deyip, ardından "benim Nuh diye bilinen bir peygamberim yoktur" yahut "Nuh vardı fakat kavmi onu yalanlamadı" demesi gibidir. Gelecekte haber vermesi ise "Onlar mağlup olduktan sonra yakında galip geleceklerdir" (er-Rûm 30/3) buyurup ardından bu haberi nesh etmesi "onlar aslâ galip gelemeyeceklerdir" demesi anlamına gelir. Bu ise Allah ve Peygamber açısından caiz olmayan ve yarattıklarının akıllılarına bile yakışmayan bir şeydir.⁶²

Âmidî'ye göre tercihe şayan olan görüş ister geçmişle alakalı ister gelecekle alakalı olsun değişebilecek şeyleri bildiren haberin ifade ettiği şeyi neshin caiz olduğu görüşüdür. Zira haber verme tekrarlanan şeylerden olur ve onun hakkındaki haber de umumi olursa nâsihin umum lafzın ihtiva ettiği şeylerin bir kısmının çıkarılmasını beyan edici olması ve emir ve nehiylerde olduğu gibi lafızdan maksadın zikrolunan şeylerin bir kısmı olması mümkündür. Fahreddin er-Râzî ile İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de bu görüşü tercih etmişlerdir.⁶³ Bu yaklaşıma göre nâsih ve mensûh oldukları düşünülen iki

⁶⁰ Basrî, *el-Mutemed*, I: 386-387.

⁶¹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 59; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III: 163.

⁶² İbn Akîl, *el-Vâzih*, III: 347-348.

⁶³ Âmidî, *el-İhkâm*, III: 131; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), III: 325; Takıyyüddin Ebû'l-Hasen Ali es-Sübki, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-

âyet arasında bir nesh ilişkisinden ziyade takyid, tahsis ve istisna gibi durumlardan söz edilmesi daha doğru olur. Zira lafzın ihtiva ettiği şeylerin bir kısmının çıkarılması bu terimlerden biriyle ifade edilir. İstisna da cumhura göre tahsis delili kabul edilir.

3. Geçmişe İlişkin Haberle Geleceğe İlişkin Haberi Birbirinden Ayıran Görüş

Eş'arîlerden bazıları gelecekte olacak şeylerle ilgili haberlerde neshi caiz görürken geçmişteki olaylarla ilgili haberlerde neshin cevazını reddetmişlerdir. Mesela, Karâfi'ye göre haber, emir lafzı gibi, şer'î bir hüküm içerirse böyle bir haberi nesh caiz olur. Bu da "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" (Âl-i İmrân 3/97) ifadesinde olduğu gibi gelecekteki bir hükmün sübutuyla ilgili olursa, bu haberin neshi caizdir. Ama haberin lafzı ile "İsrailoğullarına elli vakit namaz farz kıldım" demek gibi geçmişteki bir hükmün sübutu kastedilirse, bunun nesh edilmesi mümkün değildir. Çünkü bu, "âlem hâdistir" dedikten sonra "kadimdir" diye haber vermek gibi Allah hakkında imkânsız olan sözünden caymayı gerekli kılar. Bu haber "Zinakâra ebedî olarak azap edeceğim" sözü gibi gelecekte olacak bir şeyden haber ise, Allah'ın bu azabının elli yıl olduğunu açıklamayı caizdir. Fakat bu âmmı zikredip onunla hassı kastetmek kabilinden bir şey olup herhangi bir konudaki nesh kabilinden değildir. Bilakis bu mecaz ve hakikat kabilindedir.⁶⁴

Şâfiîlerin cumhuru yalanın geçmişte olan haberlere mahsus olduğu ve gelecekle ilgisi bulunmadığı için gelecekte olacakları bildiren haberde neshin caiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Süleym er-Râzî ile Beydavî (ö 685/1286) bu ayrımı isabetli bulmuşlardır. Bu konuda Ebü'l-Hüseyin el-Kattân onları önceleyerek şöyle demiştir: "Haber iki kısımdır: Birincisi "Andolsun ki biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik de o bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı" (el-Ankebut 29/14) âyetinde olduğu gibi, Allah'ın bize önceki ümmetlerden hikâye ettiği haberler olup bunların nesh edilmesi imkansızdır. İkincisi, "Her kim namaz kılsa cennete girer, her kim de zina

Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995), II: 243-244; Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fıkh*, VI: 3012.

⁶⁴ Karâfi, *Nefâisü'l-usûl*, VI: 2470.

ederse cehenneme girer” sözü gibi gelecekte olacakları bildiren haberlerdir. Bunun nesh edilmesi ise caizdir.⁶⁵

Safiyyüddin el-Hindî'ye göre nesh hükmün kaldırılması şeklinde yorumlanırsa kesinlikle geçmişte olanları haberle gelecekte olacakları haber veren nasların neshinin caiz olup olmayacağına dair bir ihtilaf meydana gelmez. Çünkü bu durumda haberin nesh edilmesi yalan söylenmiş olmasını gerektirir. Haber doğru ise o zaman onun delâletinin bir kısmını kaldıran nâsih yalan olur. Zaruri olarak nâsihin doğru olması halinde haber yalan olur. Ancak nesh, maksadı beyandan ibaret olarak yorumlanırsa o zaman ihtilaf söz konusu olur ve bu durumda; hitap haber verilen şeyin zahiren bütün zamanlarda sabit olduğunu gösterse bile lafızdan maksat bu olmayıp aksine bundan nâsih gelmeden önce geçen zamanların kastedildiğinin söylenmesi doğru olur.⁶⁶

4. Vaad ve Vaid Bildiren Haberlerde Nesh

Cumhura göre vaad ve vaid bildiren haberlerde nesh caiz değildir. Zira yalan söylemesi ve sözünden cayması caiz olmayan Şâri'in haberinde, haber verilen şeyin gerçekleşmesi aklın zorunlu gördüğü hususlardandır. Bu konuda nesh yalana ve vaadinden caymaya yol açar. Bu ise Şâri' açısından caiz değildir.⁶⁷ Dolayısıyla Allah'ın, mü'minleri cennete, kâfirleri cehenneme koyacağını bildirmesi gibi vaad ve vaid ifade eden haberlerin, sözden caymaya sebebiyet vereceği için nesh edilme ihtimali yoktur. Mutezileden Ebû Ali el-Cübbâi ve oğlu Ebû Hâşim de bu görüştedir. Bâkılânî ile Pezdevî'nin tercih ettikleri görüş de budur.⁶⁸ Mesela Allah ve Resûlü şu gün falanın bir çocuğunun olacağını haber verdiği zaman bu nesh edilmez. Çünkü bunun olmama ihtimali yoktur. Bunun aksini söylemek yalan olur. Allah'ın sıfatı açısından bu caiz olmaz. Peygamber de bundan masumdur.⁶⁹

⁶⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, III: 131; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, V: 245-246; Birmâvî, *el-Fevâidü's-seniyye*, IV: 369.

⁶⁶ Safiyyüddin el-Hindî, *Nihâyetü'l-vusûl*, VI: 2319.

⁶⁷ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III: 163.

⁶⁸ Alâüddin Şemsünnazar Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl fi usûli'l-fıkıh*, thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî (Bağdat: Vüzâratü'l-Evkâf ve'ş-Şuûnî'd-Diniyye,, 1427/1987), II: 994; Âmidî, *el-İhkâm*, III: 131.

⁶⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II: 994.

Mutezileden Ebû Abdullah el-Basrî, Kadı Abdülcebbar ve Ebü'l-Hüseyin el-Basrî ile Eş'arî kelâmcılar vaid bildiren haberde neshin caiz olduğunu, çünkü vaidde sözünden dönmenin bir lütuf olduğunu, vaad konusunda sözden dönme kınanacağı için bunda neshin caiz olmadığını söylemişlerdir.⁷⁰

İbn Hazm (ö. 456/1064) bazı usulcülerin şeriatta herhangi bir emir sabit olup bu emrin yerine getirilmesine dair bir vaad, terk edilmesi hakkında bir vaid (tehdid) sabit olduğu zaman ardından bu emir nesh edilince onun hakkındaki vaad ve vaid de nesh edilir sözlerini⁷¹ eleştirerek şöyle demiştir: "Emir nesh edilince bu vaad ve vaid nesh edilmez. Çünkü vaad ve vaid mutlak olarak yapılmayıp emrin sabit olması şartına bağlanmışlardır. Bunlarda nesh, ancak bu emrin devam etmesi ve ardından bu vaidi ortadan kaldıran bir haberin gelmesi halinde caiz olur. Buna ise imkân yoktur. Zira vaad ve vaidde katiyyen nesh söz konusu değildir. Bu, yalan ve sözden cayma olur. Allah Teâlâ bundan münezzehtir."⁷²

İmam Şâfiî'ye (ö. 204/820) göre vaade (verilen söze) vefa göstermek vacip değildir. Zira vaadini yerine getirmeyen yalancı olarak değil, ancak vайдından cayan diye isimlendirilir.⁷³ İbn Mukle, Şâfiî'nin görüşünü destekleyerek bunun, tıpkı Allah'ın Yunus'un kavmine tevbe etmemeleri halinde azap vaad edip tevbe ettikleri takdirde kendilerinden azabı kaldırması mesabesinde olduğunu söylemiştir.⁷⁴ Ebü'l-Hüseyin el-Kattân'ın sözünün zahirine göre de vaid bildiren haberlerin nesh edilmesi caizdir. Zira Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivayete göre şöyle demiştir: Allah Teala "İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir" (el-Bakara 2/284) âyetini indirince bu sahabeye ağır geldi de Hz. Peygamber onlara "işittik ve itaat ettik" demelerini emretti. Onlar böyle söyleyince Allah da bunu "Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği şeyle mükellef kılar" (el-Bakara

⁷⁰ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, II: 993-994.

⁷¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Mahmûd Hâmid Osmân (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1419/1998), IV: 499.

⁷² İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV: 500.

⁷³ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, V: 245.

⁷⁴ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, V: 246.

2/286) âyetiyle neshetti.⁷⁵ Sem'ânî, âyetteki vaidin nesh edilmesinin bir cayma sayılamayacağını bilakis bir af ve ikram olacağını söylemiştir.⁷⁶

Beyhakî'ye (ö. 458/1066) göre burada bir nesihten söz edilemez. Hadiste-ki nesh ifadesi ile tahsis ve beyan kastedilmiştir. Zira birinci âyet âmm olarak gelmiş, ondan sonraki âyet, insanların kalplerinden geçenle cezalandırılmayacakları aşikâr olduğundan onu tahsis ve beyan etmiştir. Mütakaddiminden birçokları ikinci âyet gelmeseydi insanların bunların tamamıyla cezalandırılacakları anlamında mecazen buna nesh ismini kullanmışlardır.⁷⁷ Şâtıbî'ye (ö. 790/1388) göre de burada bir neshten söz edilemez. Çünkü İbn Abbas (ö. 68/687-88) bu âyeti şahitliği gizleme ile tefsir etmiştir.⁷⁸ İbn Abbas'a göre bu âyet nesh edilmemiştir. Aksine onun anlamı; kalplerinizde gizlediklerinizi ve şahitlik hakkında bildiklerinizi açıklasanız da gizleseniz de Allah size kıyamet gününde onu haber verecektir" şeklinde olacaktır.⁷⁹ Dolayısıyla ikinci âyetin bu âyeti tahsis ve ondaki mücmelliği beyan ettiği anlaşılmış olur.⁸⁰ Burada görüldüğü üzere sahâbe ve tâbiîn âlimleri neshi müteahhirîn âlimlerin kullandıkları anlamlardan daha genel bir anlamda kullanarak çoğunlukla âmmın tahsisi, mutlakın takyîdi, mücmelin beyanı ve müphemini açıklanması ile lafzın ihtiva ettiği şeylerin bir kısmını istisnayı nesh olarak isimlendiriyorlardı. Öbür taraftan şer'î bir hükmün daha sonra gelen başka bir hükümle kaldırılmasına da nesh diyorlardı. Onları böyle bir tutuma iten sebep, sözü edilen bu şeylerin hep aynı mânaya çıkması idi.⁸¹ Dolayısıyla hakkında nesh iddia edilen nasların çoğu üzerinde düşünüldüğü zaman, onların aslında tartışmalı oldukları ve tevil yoluyla aralarının telif edilmesinin mümkün olduğu görülecektir. Çünkü nâsîh olduğu iddia edilen ikinci delil genelde ya önceki bir mücmelin beyânı ya bir âmmın tahsisi ya bir mutlakın takyîdi ve benzeri du-

⁷⁵ Bk. Müslim, "Îman", 199.

⁷⁶ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, V: 248.

⁷⁷ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, V: 248-249; Birmâvî, *el-Fevâidü's-seniyye*, IV: 369.

⁷⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992), III: 143; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III: 106.

⁷⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, III: 143; Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ- Muhammed Ahmed Âşûr (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1404/1984), I: 504.

⁸⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III: 107.

⁸¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III: 102 vd.

rumdadır. Bu şekilde iki delil (nâsîh ile mensûh olduğu iddia edilen deliller) arasını bulmak ve böylece her iki delilin de muhkem olarak kalmasını sağlamak mümkündür.⁸² Nesh konusunda en isabetli yaklaşımın bu olduğu görülmektedir. Geç dönem usulcülerden İbnü'l-Arabî ile Şâtîbî bu yolla, mensûh olduğu iddia edilen pek çok âyetin mensûh olmadığını ortaya koymuşlardır.⁸³

5. Haber Kipiyle Gelen İnşâda Nesh

Kur'an'da haber kipiyle geldiği halde emir ve nehiy manası taşıyan birçok inşâi haber yer almaktadır. Çeşitli şekilleri bulunan bu haberlerde neshin vaki olup olmayacağı konusunda âlimler ihtilafa düşmüşlerdir.

5.1. Kazâ (قضي) Lafzıyla Gelen İnşâi Haber

Üzerinde ihtilaf edilen inşâi haberlerin birinci şekli, "Allah bunu veya şunu emretti" manasındaki "قَضَى" lafzıyla geçen inşâi haberdir. Mesela Allah'ın; "Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti" (el-İsrâ 17/23) buyruğu haber lafzıyla gelen bir inşâidir. Cumhura göre bu haberin nesh edilmesi caizdir.⁸⁴ Bazı usulcüler bunu neshin caiz olmadığını, çünkü "قَضَى" lafzının sadece değişmeyecek şeyler hakkında kullanılacağını ifade etmişlerdir.⁸⁵ Zerkeşî bu görüşün fıkıh usûlü eserlerinde bilinmeyen garip bir görüş olduğunu ve Sübkî'nin (ö. 771/1370) bunu muhtemelen tefsir kitaplarından aldığını söylemiştir.⁸⁶

5.2. Emir veya Nehiy Manası Taşıyan Haber İfadeleri

İnşâi haberlerin ikinci şekli; gerek "Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler." (el-Bakara 2/233), "Boşanmış kadınlar (evlenmeden) kendi başlarına üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler." (el-Bakara 2/228) âyetleri gibi emir manasında gerek "Hiçbir anne çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğra-

⁸² Şâtîbî, *el-Muvafakât*, III: 102 vd.

⁸³ Bk. Şâtîbî, *el-Muvafakât*, III: 102 vd.

⁸⁴ Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr*, VI: 3005; İbnü'n-Neccâr, *Muhtasaru't-Tahrîr Şerhu Kevebi'l-münîr*, III: 538.

⁸⁵ Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr*, VI: 3005 İbnü'n-Neccâr, *Muhtasaru't-Tahrîr Şerhu Kevebi'l-münîr*, III: 538.

⁸⁶ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez- Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi' bicem'i'l-cevâmi'* (Mektebetü Kurtuba li'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâs, 1419/1998) II: 878.

tilmamalıdır.” (el-Bakara 2/233) ve “Ona temizlenenlerden başkası dokunamaz” (el-Vâkıa 56/79) âyetleri gibi nehiy manasında olup haber kipiyle gelen inşâî lafızlardır. Haber bu şekilde emir veya nehiy manasına gelerek şer’î hüküm ihtiva ederse bu haber emir ve nehiyle eşittir. Zira bu ifadeler lafzı itibarıyla haber olsalar da aslında birer inşâdır. Bu ifadelerin manaları hakkında ihtilaf meydana gelmesi caizdir. Bu ifadeler bir haber olsaydı onlar hakkında ihtilaf meydana gelmesi caiz olmazdı. Bunların birer emir ve nehiy oldukları sabit olunca cumhura göre manasına itibarla diğer emir ve nehiyeler gibi nesh edilmeleri caizdir. Allah veya Resûlü bu tarz bir ifade ile mutlak olarak bir şeyin helal olduğunu haber verip bu haberin peşinden söz konusu şeyin haram olduğunu bildirirse birinci haber ikinci ile nesh edilmiş olur.⁸⁷

İbn Hazm’a göre de “İçinizden ölüp de dul eşler bırakan kimselere gelince, onlar eşlerinin evlerinden çıkarılmadan bir yıla kadar bıraktıkları terekeden faydalanmaları hususunda vasiyet etsinler...” (el-Bakara 2/240) âyetindeki gibi emir manasına geldiği halde haber kipi ile bir söz geldiği zaman bu haberde nesh caizdir. Keza “Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur.” (Âl-i İmrân 3/97) âyeti de böyledir. Bu bir haber değil, özellikle İbrahim’in makamına giren herkesi emin kılmamızı emirdir. Bu bir haber olsaydı nesh edilmesi yalana yol açardı. Çünkü onun çevresinde insanlar zulmen ve düşmanlıkla öldürüldüler. Bu şekildeki haberlerde nesh caizdir. Fakat “Falan ayağa kalktı” ve “Bu, Abdullah’tır” gibi sırf haber olan ifadelere gelince, bunda katıyen nesh caiz değildir. Çünkü nesh bu haberi yalanlama olur. Allah ise hak olduğunu bildirdiği haberlerde yalan söylemekten münezzehtir.⁸⁸

Serahsî’ye göre nesh, meşru olmakla birlikte nass yönünden belirli bir zamanla sınırlanmaya ihtimali bulunan şeylerde geçerlidir. Zira nesh, hükümün müddetini beyan etmektir. Bu müddet bittikten sonra hükümün meşruluğu ortadan kalkar. Dolayısıyla haberin nesh edilebilmesi için meşru ve gayrimeşru olma ihtimalini taşıması şarttır. Bu da emir ve nehiy manasına gelen ve

⁸⁷ Şîrâzî, *el-Lüma’*, 122-123; Sem’ânî, *Kavâti’u’l-edille*, I: 424; Semerkandî, *Mîzânü’l-usûl*, II: 993; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III: 164; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, V: 248; Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu’t-Tahrîr*, VI: 3005; İbnü’n-Neccâr, *Muhtasarü’t-Tahrîr Şerhu Keokebi’l-münîr*, III: 538.

⁸⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV: 495-496.

şer'î hüküm ifade eden haberlerde söz konusu olur.⁸⁹ Cumhura göre de haber cümlesiyle herhangi bir hüküm sabit olursa bu hükme neshin tesir etmesi mümkündür.⁹⁰

Şâfiîlerden Ebû Bekir ed-Dekkâk lafzına itibar edilerek hüküm bildiren haberin nesh edilmesinin caiz olmayacağını söylemiştir.⁹¹ Sem'ânî'ye göre haberin bilgi vermeye özgü, emrin ilzama özgü olmasından dolayı bu görüş anlamsızdır. Çünkü haber lafzıyla gelen emir de iki yönden emir hükmündedir. Birincisi, emrin özelliğinin bağlayıcı olması, haberin özelliğinin ise bilgi vermesidir. İkincisi, haberin geçmişe mahsus olması, emrin ise geleceğe mahsus olmasıdır. Bu iki yönden haber ifadesiyle gelen emir, diğer emirler gibi nesh edilebilir.⁹²

5.3. Te'bîd (Ebedîlik) ile Kayıtlanan Haber İfadeleri

Te'bîd (ebedîlik) veya tevkît (belirli bir zamanla sınırlama) ile kayıtlanan haber ifadelerinde neshin caiz olup olmadığı konusunda da âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Cumhur te'bîd veya tevkît ile kayıtlanan emir veya nehiylerin neshinin caiz olduğu görüşünü benimsemiştir. Cumhura göre Allah ve Resûlü bir şeyin ebedî olarak helal veya haram olduğunu haber kipi ile bildirirse bu konudaki hüküm emir ve nehiy hakkındaki hüküm gibidir.⁹³ Mesela Şârî'in emir kipiyle "Ebediyyen yahut daima Aşura günü oruç tutun" demesi gibi, haber te'bîd yahut kesinlik lafzıyla kayıtlı olursa, cumhur bunun daha sonra nesh edilmesinin caiz olduğu görüşünü benimsemiştir.⁹⁴ Hanefîle-

⁸⁹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II: 59.

⁹⁰ Bâcî, *el-İşâratü fi usulî'l-fıkh*, 69; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II: 62; İbn Akîl, *el-Vâzıh*, IV: 235; İbnü'n-Neccâr, *Muhtasaru't-Tahrîr Şerhu Keveki'l-münîr*, III: 549.

⁹¹ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, I: 424; İbnü'n-Neccâr, *Muhtasaru't-Tahrîr Şerhu Keveki'l-münîr*, III: 538.

⁹² Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, I: 424. Zerkeşî, Kaffâl eş-Şâşî'nin (ö. 365/976) lafzına itibar ederek şer'î bir hüküm bile olsa haberin nesh edilemeyeceği görüşünü benimsediğini belirtir ve bu görüşü ondan Şîrâzî'nin *el-Lümâ'*nda naklettiğini söyler.⁹² Fakat Şîrâzî *Lümâ'*nda Kaffâl değil, Ebu Bekr ed-Dekkâk'ın bu görüşte olduğunu belirtir. Zerkeşî, bazı Şâfiî usulcülerin de habere itibar ederek haberin nesh edilmesi caiz değildir dediklerini söyler. Bk. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, V: 248.

⁹³ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II: 993; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III: 165; Leknevî, *Fevâtilu'r-rahmût*, II: 80.

⁹⁴ İbnü'n-Neccâr, *Muhtasaru't-Tahrîr Şerhu Keveki'l-münîr*, III: 539.

rin cumhuri da bu görüştedir.⁹⁵ Kelâmcılardan ve Hanefilerden bir grup ise bu tür haberleri neshin, ebediyet mânâsıyla çelişeceği, bunun da bedâya yol açacağı gerekçesiyle caiz olmadığını söylemişlerdir.⁹⁶ Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû Yusuf (ö. 182/798), Cessâs, Mâtürîdî (ö. 333/944), Debûsî, Serahsî, Pezdevî ve Abdülazîz el-Buhârî bu görüşü benimsemişlerdir.⁹⁷ Bunlar te'bîdin, hükmün ebedî olarak devam etmesini gerektirdiği, neshin ise hükmün ortadan kaldırılmasını gerektirdiği; dolayısıyla bu lafızlardaki ebedîlikle çeliştiği için bunun bedâya yol açacağını söylemişlerdir.⁹⁸

Serahsî, ebedîlikle kayıtlanan haber ifadelerini dört kısma ayırarak bunlardan nass ile ebedî kılınan, nassın delâletiyle ebedî kılınan ve nass ile sınırlı kılınan üç kısım haberde nesh ihtimalinin bulunmadığını; ancak belirli bir vakitle sınırlanma ihtimali bulunan mutlak hüküm ve ebedîliği muhtemel olan hükümlerde neshin söz konusu edilebileceğini belirtmiştir. Ona göre bu kısım hükümler, sebeplere binaen şer'an farz kılınan ibadetlerdir. Zira bunların belirli bir zamanla sınırlanması mümkündür. Mesela Allah, "Güneşin batıya kaymasını şu vakte kadar size öğle namazının farz olması için sebep kıldım" dese bu doğru olur. "Ramazan ayını görmeyi şu vakte kadar size orucun farz olması için sebep kıldım" dese yine doğru olur. Bu haberlerin hepsi aslında meşru ve gayrimeşru olması caiz görülen şeylerdendir.⁹⁹

Âlimlerin cumhuri, hitap te'bîd lafzıyla varit olduğu zaman, umum ifade ettiği için onun gayesinin bütün şahısları içine alan âmm lafızlar gibi hükmün bütün zamanlarda sabit olduğuna delâlet edip bununla birlikte hitap edenin hükmün bazı zamanlarda sabit olduğunu kast etmesinin imkânsız olmadığı görüşünü benimsemiştir. Bu durum mümkün olunca muhatabın maksadını bildiren nâsihin sabit olması da imkânsız değildir. Örfte ebedîlik

⁹⁵ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi'*, II: 154.

⁹⁶ Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr*, VI: 3007; İbnü'n-Neccâr, *Muhtasaru't-Tahrîr Şerhu Keveki'l-münîr*, III: 540.

⁹⁷ Cessâs, *el-Fusûl fî'l-usûl*, II: 209-211; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III: 164-165; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi'*, II: 154; İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, III: 54; Leknevî, *Fevâtilihü'r-rahmût*, II: 80.

⁹⁸ Cessâs, *el-Fusûl fî'l-usûl*, II: 206-207; İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, III: 54; Leknevî, *Fevâtilihü'r-rahmût*, II: 80.

⁹⁹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II: 60.

lafzıyla devamlılık değil bazen mübâlağa kastedilebilir. Mesela bir kimsenin “falandan ebedî olarak ayrılma” ve “falan ebedî olarak misafire ikram eder”, “ebedî olarak falandan uzak dur” ve benzeri şeyler söylemesi gibi. Şer’in kullanımında da bu durum caizdir. Bunun nesh edilmesiyle o sözden maksadın devamlılık değil mübâlağa olduğu ortaya çıkar. Bir de Şâri’in “ebedî olarak oruç tutun” sözünün vakti belirlemeye delâlet ettiğinde ve “yarın oruç tut” sözünün açıklamaya delâlet ettiğinde şüphe yoktur. Dolayısıyla yarın gelmeden önce bunu nesh caiz olduğu gibi diğerini nesh etmek de caizdir.¹⁰⁰

Bu nevi haberlerin neshini caiz görmeyen Hanefiler ise te’bîd veya tevkîf sıfatı ile kayıtlanan hitabı neshin çelişki ve bedâ’ya yol açacağı gerekçesini ileri sürmüşlerdir. Çünkü te’bîdin anlamı dâimi olmaktır. Nesh ise devamlılığı sona erdirir. Dolayısıyla devamlı olan devamsız hale gelir. Allah ve Resûlü böyle söylemekten münezzehtir.¹⁰¹ Bu bakımdan bu haberin nesh edileceği görüşünü benimsemek caiz değildir. “Oruç tutmak ebedî olarak devamlı ve sürekli” sözü ebediliğin özellikle bütün zamanlarda vacip olduğunu açıklamak yerine geçer. Yalana ve çelişkiye yol açacağı için, ittifakla böyle bir haberde nesh cereyan etmez.¹⁰² Bunun delili, ehl-i cennet ve cehennem ebedî olduğunu bildiren haberlerde olduğu gibi bu haberlerde tebîd lafzının kesin olarak devamlılık ve süreklilik ifade ettiğidir. Öyle ki bir kimse cennet ve cehennem ile bu ikisinin halkının sonlu olduklarını ve “Orada ebedî olarak kalacaklar” (el-Mâide 5/119; el-Ahzâb 33/65) ifadesinin mübâlağaya hamledileceğini söylese sapkınlıkla itham edilir. Hükümlerde de durum böyledir. Çünkü lügat yönünden her iki şekilde lafzın devamlılığa delâleti konusunda fark yoktur. Cumhurun, “hatibin bu sözle âmm lafızlarda olduğu gibi bazı zamanları kastemiş olması imkânsız değildir” sözleri doğru değildir. Çünkü bu ancak kelâma ondan sonraya kalmaksızın maksada delâlet eden sözlü veya sözsüz bir karine bittiği zaman sahih olur. Kelâm böyle bir karineden yoksun olursa kesinlikle hakiki manasına delâlet eder. Bu durumda o kelâm hakkında nesh meydana gelmesi zaruri olarak bedâ kapsamında kabul edilir ki bu aslâ caiz değildir.¹⁰³

¹⁰⁰ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III: 165; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi'*, II: 154.

¹⁰¹ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III: 165.

¹⁰² Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi'*, II: 154.

¹⁰³ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III: 166.

İbn Emîru Hâc “Cihad kıyamet gününe kadar geçerlidir.”¹⁰⁴ hadisindeki “ماضٍ” lafzı gibi te’bîd ifade eden haberlerde neshin yalana yol açacağı için Hanefîlerin ittifakla bunu caiz görmediklerini söylemiştir.¹⁰⁵ Ona göre ihtilaf sadece te’bîd ifade etmeyen fer’î şer’î bir hükümlerle kayıtlı olmayan “Falan kâfirdir” veya “Mü’mindir” seçeneklerinden birini haber vermek gibi manası değişebilecek haber konusundadır. Şüphesiz bunun diğeriyle nesh edilmesi caizdir.¹⁰⁶ Abdüşşekûr el-Bihârî (ö. 1119/1707) ve Abdülalî el-Leknevî’ye göre te’bîd lafzıyla gelen haberleri nesh zorunlu olarak bedâ ve çelişkiyi gerektirmez. Çünkü “Ebedî olarak Ramazan orucunu tut” sözü gibi tebîdle kayıtlanan emir gelecekteki bütün ramazanların emire bağlanmış olmasını gerektirir. Bütün Ramazanlara vücubun bağlanması bütünle birlikte vücubun devamlılığını gerektirmez. Zira “Ebedî olarak Ramazan orucunu tut” sözündeki ebedîlik ile nesh arasında bir çelişki yoktur, aksine biri diğeriyle hükümünü ortadan kaldırmaktadır. Çünkü nâsîh ve mensûhun her ikisi de inşâdır. Dolayısıyla bunların doğru ve yalan olması tasavvur edilemez. Bundan bedâ da gerekmez.¹⁰⁷

Cumhura göre de buradaki ebedîlik ifadeleriyle devamlılık değil sadece mübâlağa kastedilmektedir. Tıpkı bir kimsenin “ebediyen borçlunu bırakma” demesi gibi. Kişi bu sözle sadece ödeme vaktine kadar ondan ayrılma demek ister. Dolayısıyla burada maksat ödeme vakti gelinceye kadar onu serbest bırakma demek olur.¹⁰⁸ Abdülazîz el-Buhârî’ye göre bu tartışmanın bir anlamı yoktur. Zira hükümler arasında te’bîd ve tevkît ile kayıtlanan ve bundan sonra vahiy zamanında meşrûiyeti nesh edilmiş bir hüküm yoktur. Bundan sonra da varlığı tasavvur edilemez. Dolayısıyla bu konuda tartışmanın pek faydası bulunmamaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Buhârî, “Cihâd”, 44; Ebû Dâvud, “Cihâd”, 33.

¹⁰⁵ İbn Emîru Hac, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, III: 54.

¹⁰⁶ İbn Emîru Hac, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, III: 54-55.

¹⁰⁷ Muhibbullah b. Abdüşşekûr el-Bihârî, *Müsellemü's-subût* (Leknevî'nin, *Fevâtilihü'r-rahmût* adlı eseri içindedir), nşr. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), II: 80; Leknevî, *Fevâtilihü'r-rahmût*, II: 80.

¹⁰⁸ Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr*, VI: 3007; İbnü'n-Neccâr, *Muhtasarü't-Tahrîr Şerhu Kevkebi'l-münîr*, III: 540.

¹⁰⁹ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III: 166.

5.4. Vücûb ve Hürmet Lafızlarıyla Birlikte Ebedîlik Bildiren Haber İfadeleri

İnşâî haberlerin dördüncü şekli, bir isim cümlesiyle “Oruç tutmak ebedî olarak devam eden bir vaciptir” denilmesi gibi ebedîlikle kayıtlanmış olan haber ifadesidir. Ebedîlikle kayıtlanan bu haberin neshinin caiz olup olmadığı konusunda da âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Cumhur bunun caiz olduğu görüşünü benimsemiştir. Çünkü bu haber hakikatte fiil konumundadır. Ebedî olarak lafzı da böyledir.¹¹⁰ Molla Fenârî, şer’î, aklî yahut âdî bir şeyi haber vermekle Şâri’in mükellef kılması kastedilirse bunu neshin caiz olduğu konusunda ihtilaf bulunmadığını, çünkü bu teklifin hakikatte hüküm bildirmeye matuf olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹

Sonuç

İslâm’ın ilk devirlerinden başlayarak âlimler neshin mahiyeti, delilleri, Kur’an-ı Kerim’deki emir ve nehiy ifadeleri yanında haber ifadeleriyle gelen âyetlerin neshin konusu olup olmayacağı meseleleri üzerinde yoğunlaşarak bir nesh teorisi meydana getirmişlerdir. Bu teoriyi benimseyenlere göre “Emzirmenin tamamlanmasını isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler” (el-Bakara 2/233) âyeti ve “Ona (Kur’an) temizlenenlerden başkası dokunamaz.” (el-Vâkıa 56/79) âyetleri gibi şer’î hüküm bildiren haberlerin emir ve nehiy manasında oldukları için metninin neshin konusu olması caizdir. Zira bu fiillerin yapılmasında bir zaman maslahat bulunurken başka bir zaman onlara mefsetet ilâşebilir. Bunun aksi de mümkündür. Dolayısıyla daha sonra bunların meşrûiyetini bildiren haberin nesh edilmesi caiz olur.

Haberin ifade ettiği şey (medlûl)e gelince, bu değişmesi mümkün olmayan bir şey ise, onun nesh edilmesi caiz değildir. Hüküm ifade etmeyen bu tarz haberler ister geçmişle ister gelecekle ilgili olsun fark etmez. Çünkü bu tür haberlerin nesh edilmesi sırf yalana yol açar. Mesela, âlemin hâdis oluşu, Allah’ın birliği, Allah’ın sıfatları, kıyametin kopuşu ve güneşin batıdan doğuşu gibi değişmesi mümkün olmayan şeyleri bildiren haberlerin medlûlünü nesh yalana yol açacağı için asla caiz değildir.

¹¹⁰ Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr*, VI: 3007; İbnü'n-Neccâr, *Muhtasaru't-Tahrîr Şerhu Kevkebi'l-münîr*, III: 539.

¹¹¹ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi'*, II: 152.

Gerek geçmişle gerek gelecekle ilgili olsun haberin medlûlü, bildirilen tarzdan başka şekilde meydana gelerek değişmesi mümkün olan şeylerden ise bunun neshinin caiz olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Usulcülerin çoğunluğuna nispet edilen bir görüşe göre bunun neshi caizdir. Hanebeliler başta olmak üzere bir grup alim ise bunun nesh edilmesinin caiz olmayacağını söylemiştir. Bu tarz haberleri nesh yalana yol açacağı için Hanebelilerin dahil olduğu alimlerin görüşü daha isabetli bulunmaktadır.

Vaad ve void bildiren haberlerde ise cumhur alimlerin ifade ettikleri gibi nesh caiz değildir. Zira bu konularda nesh yalana ve sözünden caymaya yol açar. Bu ise Şâri' hakkında caiz değildir. Mutezileden Ebû Abdullah el-Basrî, Kadı Abdülcebbar ve Ebü'l-Hüseyn el-Basrî ile bir kısım Eş'arî kelâmcılar void bildiren haberde neshin caiz olduğunu söylemişlerse de isabetli olan görüş cumhurun görüşüdür.

Hüküm bildiren ve ebedilikle kayıtlanan haber kiplerinin neshinin caiz olup olmadığı konusunda da âlimler arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Cumhur bunun caiz olduğu görüşünü benimserken kelâmcılardan ve Hanefilerden bir grup bu tür haberleri neshin caiz olmadığını söylemişlerdir. Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf, Cessâs, Mâtürîdî, Debûsî, Serahsî, Pezdevî ve Abdülazîz el-Buhârî bu görüşü benimsemişlerdir. Bu konuda Ebû Hanîfe'nin dahil olduğu alimlerin görüşlerinin daha isabetli olduğu görülmektedir. Çünkü Şâri'in ebedilikle kaydettiği bir ifadeyi değiştirerek aksini söylemesi ebediyet manasıyla çelişir. Bu da bedâya (bilgisizlik ve önceden gizli olan şeyin sonradan O'nun için açığa çıkmasını kabule) yol açar. Şâri hakkında bedâ ise asla caiz değildir.

Özetle; yalan söylemesi ve sözünden cayması caiz olmayan şâri' açısından nesh edilmesi yalan ve sözünden cayma sonucu doğuruyorsa bu haberin ifade ettiği şeyin nesh edilmesi caiz görülmemektedir. Bu nevi haberler aklın nesh edilmesinin cevazını kabul etmediği haberler grubuna girer. Nesh edilmesi yalan ve sözünden cayma sonucunu doğurmuyor, aksine şer'î bir hüküm ifade ediyorsa o takdirde bu söz haber sayılmayıp emir ve nehiy kategorisine girdiği için teoride bunun nesh edilmesi caiz görülmemektedir.

Kaynakça

- Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddin Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Nşr. İbrâhîm el-Acûz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2005.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef. *el-İşâratü fî usuli'l-fıkh*. Thk. Muhammed Hasen İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Basrî, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ali. *el-Mutemed fî usûli'l-fıkh*. Thk. Muhyiddin Halil el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Bihârî, Muhibbullah b. Abdışşekûr. *Müsellemü's-subût*. Leknevî'nin, *Fevâtihu'r-rahmût* adlı eseri içindedir. Nşr. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Birmâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdüddâim. *el-Fevâidü's-seniyye bişerhi'l-Elfiyye*. Thk. Abdullah Ramazan Musa. Cîze: Mektebetü't-Tev'iyeti'l-İslâmiyye, 1436/2015.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Bulut, Ali. Belâgat -Meânî- Beyân- Bedî. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Cessâs, Ebü Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-Usûl*. Thk. Acîl Câsim eş-Neşmî. Kuveyt: Dâru't-Türâsî'l-İslâmî, 1414/1994.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf. *el-Bürhân fî usûli'l-fıkh*. Nşr. Salâh b. Muhammed b. Uveydah. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf. *et-Telhîs fî usûli'l-fıkh*. Thk. Muhammed Hasen İsmâil. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Çetin, Abdurrahman. "Nesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006 (XXXII, 579-586).
- Debûsî, Ebü Zeyd. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh*. Thk. Halil Muhyiddîn el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007.

- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Hüseyin. *el-Udde fî usûli'l-fıkh*. Thk. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mübârekî. Riyâd, 1410/1990.
- Ekşi, Ahmet. "Cessâs ve Serahsî'de Mütekellimîn Metoduna Dair İzler Bağlamında Neshin Aklî Delilleri (Nesih-Bedâ Ayrımı)". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 33/2019 (39-57).
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. Nşr. Nâcî es-Süveyd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1429/2008.
- Has, Şükrü Selim. "Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21 (2006/2).
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Sâbit. *el-Fakîh ve'l-mütefakkıh*. Thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Garâzî. es-Suûdiyye: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1421/2000.
- Hindî, Safiyyüddin Muhammed b. Abdürrahîm el-Urmevî. *Nihâyetü'l-vusûl fî dirâyeti'l-usûl*. Thk. Sâlih b. Süleyman Yusuf. Riyâd: Mektebetü'-Ticâriyye, 1417/1996.
- İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ Ali b. Akîl. *el-Vâzıh fî usûli'l-fıkh*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.
- İbn Emîru Hac, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *et-Takrîr ve't-tahbîr fî ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983.
- İbn Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer, *Muhtasarü Müntehe's-sûl (su'âl) ve'lemel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, thk. Nezir Hammâd, (Beyrut: Dâru İbn Hazım, 1427/2006.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Thk. Mahmûd Hâmid Osmân. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1419/1998.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. Thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ- Muhammed Ahmed Âşûr. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1404/1984.
- İbn Manzûr, Cemaleddin b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Dâru Sâdır, 1414/1993.

- İbn Müflih, Muhammed b. Muflih b. Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. Thk. Fahd b. Muhammed es-Sedehân. Mektebetü'l-Ubeykân, 1420/1999.
- İbnü'n-Neccâr, Takıyyüddin Ebü'l-Bekâ Muhammed. *Muhtasaru't-Tahrîr Şerhu Kevebi'l-münîr*. Thk. Muhammed Zuhaylî vdğ. Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1997.
- İbrahim Mustafa ve dğr.. *el-Mu'cemü'l-vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1417/1996.
- İcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahman. *Muhtasaru'l-münteha'l-usûlî li İbni'l-Hâcib el-Mâlikî*. (Sa'düddin et-Taftazânî'nin Hâşiyesi içerisindedir). Thk. Muhammed Hasen İsmâil eş-Şâfiî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Şemsüddin Mahmud. *Beyânü'l-Muhtasar Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib*. Thk. Muhammed Muzaffer Bekâ. es-Suûdiyye, Dâru'l-Medenî, 1406/1986.
- İsnevî, Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdürrahîm. *Nihâyetü's-sûl şerhu Minhâci'l-vüsûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Karâfi, Şihâbüddin Ahmed b. İdrîs. *Nefâisü'l-usûl fi Şerhi'l-Mahsûl*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1416/1995.
- Leknevî, Abdülalî Muhammed b. Nizamüddin. *Fevâtihu'r-rahmût bi şerhi Müsellemi's-sübût*. Nşr. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Merdâvî, Alâüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Süleyman. *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fi usûli'l-fikh*. Thk. Abdurrahman b. Abdillâh el-Cübeyn. Riyad: Mektebetü'-Rüşd, 1421/2000.
- Minyâvî, Ebü'l-Münzir Mahmud b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-kebîr li Muhtasari'l-usûl min ilmi'l-usûl*. Mısır, 2011.
- Molla Fenârî, Muhammed b. Hamza b. Muhammed. *Fusûlü'l-bedâi' fi usûli'l-şerâi'*. Thk. Muhammed Hasen İsmâil. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

- Pezdevî, Ebü'l-Usr Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Usûlü'l-Pezdevî*. Abdülaziz el-Buharî'nin, *Keşfü'l-esrâr* adlı eseri içindedir. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Râzî, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*. Thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- Râzî, Ebü Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin. *el-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*. Thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed. *Kavâti'u'l-edille fî'l-usul*. Thk. Muhammed Hasen İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Semerkandî, Ebü Bekir Alaüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl fî usûli'l-fikh*. Thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî. Bağdat: Vüzâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'd-Diniyye, 1407/1987.
- Serahsî, Ahmed b. Ebü Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. Thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1404/1984.
- Sübki, Takıyyüddin Ebü'l-Hasan Ali. *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Şâtıbî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*. Çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1413/1993.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki ilmi'l-usûl*. Nşr. Ebü Mus'ab Muhammed Sa'id el-Bedrî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1413/1992.
- Şîrâzî, Ebü İshak İbrahim b. Ali. *el-Lüma' fî usûli'l-fikh*. Thk. Muhyiddîn Mastû - Yusuf Ali Büdeyvi. Dimeşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, ts.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Mevsûâtü Keşşâf ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. Thk. Ali Dehrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.

- Üsmendî, Ebü'l-Feth Alâüddîn. *Bezliü'n-nazar fi'l-usûl*. Thk. Muhammed Zeki Abdülber. Kahire: Mektebetü'd-Dâri't-Türâs, 1413/1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Haber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996, (XIV, 346-349).
- Yerlikaya, Ünal. "Fıkıh Usûlünde Neshin İmkânı Sorununun Husn-Kubh Problemiyle İlişkilendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2012/2), (87-107).
- Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*. Dâru'l-Kütübî, 1415/1994.
- Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *Teşnîfü'l-mesâmi' bicem'i'l-cevâmi'*. Mektebetü Kurtuba li'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâs, 1419/1998.
- Zühaylî, Mustafa Vehbe. *el-Vecîz fi usûli'l-fikhi'l-İslâmî*. Dimeşk: Dâru'l-Hayr, 1427/2006.